

พระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน

Monks and the propagation of Buddhism in today's society

พระครูปริยัติสันติธรรม

Phrakhru Pariyat Santitham

ไพฑูรย์ สวนมะไฟ

Phaitoon Suanmafai

วิทยาลัยสงฆ์ร้อยเอ็ด มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University, Roi Et Buddhist College

E-mail: 6217205019@gmail.com

Received: 27 February 2024; Revised: 2 April 2024; Accepted: 23 April 2024

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อนำเสนอพระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน การเผยแผ่พระพุทธศาสนาคือการทำให้พระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไป การดำเนินการเพื่อให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาเผยแพร่ออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระรัตนตรัย น้อมนำเอาหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาไปประพฤติปฏิบัติเพื่อให้เกิดสันติสุขแก่ผู้ปฏิบัติ เพราะพระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นเพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก หัวใจสำคัญของการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขแก่ชาวโลก โดยให้เกิดประโยชน์สุข ตามที่พระพุทธองค์ทรงประสงค์ 3 ประการ คือ ทิฏฐธัมมิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาตินี้) สัมปรายิกัตถประโยชน์ (ประโยชน์ในชาติหน้า) และปรมาตถประโยชน์ (ประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน)

คำสำคัญ: พระสงฆ์, การเผยแผ่พระพุทธศาสนา, สังคมปัจจุบัน

Abstract

This article aims to present monks and the propagation of Buddhism in today's society. Propagating Buddhism is making Buddhism expands widely. Operations to spread the teachings of Buddhism are making people have faith in the Triple Gem, embrace the teachings of Buddhism and put them into practice to create peace for those who practice it. Because Buddhism arose for the benefit and happiness of the world. The heart of the propagation teaching of Buddhism, it is for the benefit and happiness of the world by bringing benefits and happiness as the Lord Buddha intended, there are 3 things: Ditthadhammikattha benefits (Benefits in this life), Samprayikattha benefits (benefit in the next life) and ultimate benefit (extremely useful is nirvana)

Keywords: monks, propagation of Buddhism, today's society

บทนำ

สภาพสังคมปัจจุบันความก้าวหน้าทางเทคโนโลยี และวิทยาการสมัยใหม่ได้พัฒนาและเปลี่ยนแปลงไป พระสงฆ์ในปัจจุบัน จำเป็นต้องเข้าถึงความรู้ในสิ่งต่างๆ หรือศาสตร์ต่างๆ เพื่อนำมาปรับใช้ในองค์กรให้มีประสิทธิภาพ การทำงานในระบบขององค์กรที่เป็นอยู่ในระบบเดิมๆ ถ้าไม่ทันสมัย องค์กรสงฆ์จำเป็นต้องนำวิทยาการใหม่ๆ มาใช้ให้เกิดประโยชน์ให้มากกว่าที่เป็นอยู่ ไมเช่นนั้นจะถูกตั้งข้อสังเกตว่า ไม่ทันโลก ไม่เข้าใจกระบวนการเปลี่ยนแปลงของสังคมและปัญหาอันสลับซับซ้อนของสังคม เมื่อไปเทศน์หรือบรรยายในที่ใด การทำงานไม่เป็นทีม งานขาดผู้นำในการทำงานอย่างจริงจัง ก็จะไม่สามารถเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างมีประสิทธิภาพ อีกทั้งการบริหารงานเผยแผ่ไม่มีระบบโครงสร้างและการบริหารงานเผยแผ่ไม่ทันสมัย ไม่มีการพัฒนาให้ทันสมัย การประยุกต์ใช้เทคโนโลยีน้อย การปรับแก้ไขให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง มีน้อย การพัฒนาเพื่อรักษาศรัทธาที่มีอยู่แล้วของประชาชนให้มั่นคงยิ่งขึ้น มีน้อย ประชาชนไม่พึงพอใจในการให้บริการ ทำให้ศรัทธาลดน้อยลง จึงเข้าร่วมกิจกรรมน้อยลง การบริจาคลดลงต่อเนื่องคณะสงฆ์ ยังใช้วิธีการเผยแผ่ในเชิงรับมากกว่าเชิงรุก เมื่อมีปัญหาอุปสรรคเกิดขึ้น คณะสงฆ์ยังคงแก้ปัญหา ในลักษณะเฉพาะหน้า แก้ไขปัญหาตามสถานการณ์ ไม่มีการบริหารจัดการที่ดี (พระครูสุทธิกิจโกศล (สมภพ สุวโจ), 2558)

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบปัจจุบันนี้ ก็จะเป็นส่วนช่วยให้คนสมัยใหม่เข้าถึงหลักธรรมของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้อย่างง่ายๆ ทั้งถึงกว้างขวาง และรวดเร็ว จะมีส่วนอย่างสำคัญในการจะช่วยเหลือเสริมสนับสนุนให้คณะสงฆ์ได้เข้าถึงข้อมูลที่จะช่วยสนับสนุนให้การจัดการเผยแผ่เป็นไปได้ดียิ่งขึ้น ทั้งด้านการสืบค้นถึงสภาพการจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์ไทยที่เป็นอยู่ใน ปัจจุบันที่เกี่ยวกับแนวทางการเผยแผ่ การจัดการกลุ่มเป้าหมายในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การจัดสรรทรัพยากรที่มีอยู่ให้ทั่วถึง การกำหนดคุณค่าหลักธรรมที่ควรแก่การเผยแผ่ให้กับหน่วยงาน เผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับต่างๆ การวิเคราะห์ผลิตและพัฒนาศักยภาพบุคลากรด้านการเผยแผ่เพื่อส่งไป ปฏิบัติหน้าที่ ตลอดจนรูปแบบแนวทางที่จะเป็นขบวนการในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา พร้อมทั้ง นำมาพัฒนารูปแบบการจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาของคณะสงฆ์เพื่อนำเสนอให้กับคณะสงฆ์ซึ่งได้แก่ พระสังฆาธิการหรือผู้ที่ได้รับมอบให้ดำเนินการจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ได้มีแหล่งข้อมูล ในการศึกษาเพื่อพัฒนาการจัดการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบไป

ด้วยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น ผู้เขียนจึงมีความสนใจเขียนบทความเรื่อง พระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน เพื่อเป็นข้อมูลในการวางแผนและพัฒนาการเผยแผ่ของคณะสงฆ์ให้มีประสิทธิภาพมากขึ้นต่อไป ทั้งยังเป็นไปเพื่อการวางแผนพัฒนางานการเผยแผ่พระพุทธศาสนาสืบต่อไป

ความหมายของการเผยแผ่

การเผยแผ่ หมายถึง การทำให้พระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไปให้แพร่หลาย ได้แก่ การดำเนินการเพื่อให้หลักคำสอนในพระพุทธศาสนาแพร่ขยายออกไป ทำให้มีผู้เคารพเลื่อมใสศรัทธาในพระพุทธศาสนาและน้อมนำเอาหลักธรรมคำสอนในพระพุทธศาสนาไปปฏิบัติเพื่อให้เกิดประโยชน์สูงสุดแก่ผู้ปฏิบัติ พระพุทธศาสนาบังเกิดขึ้นมาในโลกเพื่อประโยชน์แก่ชาวโลก หัวใจสำคัญในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ก็เพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก โดยประโยชน์สุขตามที่พระองค์ประสงค์ 3 ประการ คือ ประโยชน์ในชาตินี้ ประโยชน์ในชาติหน้า และประโยชน์อย่างยิ่ง คือพระนิพพาน

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือการหยิบธรรมะซึ่งมีมากมายหลายหัวข้อไปขยายเป็นหน้าที่ของพระสงฆ์ที่จะต้องเผยแผ่พระพุทธศาสนา (พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), 2546) คำว่า “เผยแผ่” เป็นการประกาศให้ทราบ หากทราบแล้วสนใจจะเป็นพระพุทธศาสนิกชนก็ไม่ใช่ที่รังเกียจ การเผยแผ่เป็นศัพท์ที่มีลักษณะอะลุ่มอล่วยและแสดงถึงความมีใจกว้าง ไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยความคิดของตนหรือศาสนาของตน ส่วนคำ

ว่า “เผยแผ่” คือโฆษณาให้แพร่หลาย ถ้าคิดอย่างคนธรรมดาความหมายก็คล้ายคลึงกัน ถ้าคิดให้ลึกให้ละเอียดลงไปจะเห็นว่า คำว่า “เผยแผ่” จะมีความหมายที่ชัดลึกลงไป เป็นการเผยแผ่ ให้บรรลุจุดหมายที่มีที่ไปที่ไปไม่ใช่โฆษณาชวนเชื่อให้ทราบและเห็นด้วยเพียงอย่างเดียว ดังนั้น คณะสงฆ์จึงมักใช้คำนี้ในการเขียนในพระพุทธศาสนาว่าเป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา การประกาศพระพุทธศาสนาให้ แก่ศาสนทายาทและประชาชนได้รับทราบในทุกวิธีๆ ที่ไม่ขัดต่อพระธรรมวินัย โดยมุ่งเน้นให้ประชาชนได้มีความรู้ความเข้าใจในหลักธรรมแล้วน้อมนำไปปฏิบัติในชีวิตประจำวัน ได้แก่การเทศนา การปาฐกถาในโอกาสและสถานที่ต่าง ๆ ทั้งในวัดและนอกวัด โดยมีวัตถุประสงค์เพื่อการเผยแผ่ธรรมหรือต้องการให้ประชาชนได้เข้าวัดปฏิบัติธรรม หรือมุ่งเน้นสืบสานวัฒนธรรมไทยที่ได้รับอิทธิพลมาจากพระพุทธศาสนา การดำเนินการใด ๆ ของภิกษุสงฆ์ในพระพุทธศาสนาที่เป็นไปเพื่อการเผยแผ่ธรรมทางพระพุทธศาสนาทั้งในวัดและนอกวัด ถือว่าเป็นภารกิจด้านการเผยแผ่ทั้งสิ้น(กรมการศาสนา, 2542) การเผยแผ่ หมายถึง “การพูดการสั่งสอน การแนะนำ, การเขียนหนังสือ, การเป็นตัวอย่าง การทำให้ดู การอยู่ให้เห็น”(วศิน อินทสระ, 2536)

การเผยแผ่ หมายถึง การเปิดเผยสิ่งที่ถูกปิดบังให้คนอื่นได้รับรู้ คือ การเผยสิ่งที่ดีที่งามคนยังไม่รู้ไม่เห็นได้รู้เห็นทั่วกัน และคำนี้มักจะใช้กับสิ่งที่เป็นนามธรรม เช่น แผ่ความสุข ความช่วยเหลือแผ่แผ่ ส่วนคำว่าเผยแผ่ หมายถึง การขยายหรือการกระจายออกไปในวงกว้างก็ใช้คำว่า เผยแผ่ และคำนี้มักจะใช้กับสิ่งที่เป็นรูปธรรม เช่น แผ่ภาพ แผ่ข่าว แผ่เชื้อ ดังนั้นหลักคำสอนในพระพุทธศาสนาอยู่ในฐานที่เป็น นามธรรม จึงสมควรที่จะใช้คำว่า เผยแผ่จะเหมาะกว่าใช้คำว่าเผยแผ่ หลักการเผยแผ่พระพุทธศาสนาตั้งแต่ครั้งพุทธกาลมาจนถึงปัจจุบัน ได้ให้ความสำคัญต่อศาสนทายาท คือ พระภิกษุสงฆ์ผู้เผยแผ่ธรรม เป็นอย่างยิ่ง และต้องพึงพาอาศัยบุคคลภายนอกที่เป็นคฤหัสถ์ เข้ามามีบทบาทใน การสนับสนุน หรือที่เรียกว่า อุบาสก อุบาสิกา คือ ผู้ถึงพระรัตนตรัย เป็นกลุ่มคนที่สำคัญต่อพระพุทธศาสนาสืบเรื่อยมา (ธีรวิศ บำเพ็ญบุญบารมี, 2550) วิธีการเผยแผ่พุทธธรรมในครั้งพุทธกาลพระพุทธเจ้าทรงใช้วิธีการเผยแผ่แบบประยุกต์เข้ากับสภาพแวดล้อมทางภูมิศาสตร์ ประวัติศาสตร์ทางสังคม จารีต ประเพณีในแต่ละท้องถิ่นที่มีความแตกต่างกันมากมาย ไม่ว่า จะทรงใช้วิธีไหนก็ตาม เช่น ทรงใช้อุบายในการเลือกบุคคล รอจังหวะหรือ โอกาส เป็นต้น(พระราชาธรรมนิเทศ (ระแบบ จิตตญาณ), 2540)

การเผยแผ่พระพุทธศาสนามีอยู่ 2 คำที่ใช้อยู่ คือ คำว่า “เผยแผ่” และ “เผยแผ่” คำว่า “เผยแผ่” เป็นลักษณะของมิชชันนารี คือ มุ่งมั่นจะให้ผู้อื่นยอมรับในศาสนาของตน ซึ่งเป็นลักษณะของการจงใจให้อีกฝ่ายหนึ่งหันมานับถือคำสอนนั้น ๆ คำว่า “เผยแผ่” หมายถึงการประกาศให้ทราบ หากทราบแล้วสนใจก็ไม่ใช่ที่รังเกียจ การเผยแผ่เป็นศัพท์ที่มีลักษณะอะลุ่มอล่วย และแสดงถึงมีความใจกว้าง และไม่ผูกมัดผู้อื่นด้วยด้วยความคิดของตนเองหรือศาสนาของตน (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (ช่วง วรปัญญา), 2540) ในการเผยแผ่หรือเผยแผ่พระพุทธศาสนา ถ้ากระทำโดยคฤหัสถ์ นิยมใช้คำว่า “เผยแผ่”เช่น อานาจหน้าที่ส่วนหนึ่งของกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการคือ การเผยแผ่พระพุทธศาสนาอันนับเป็นศาสนาประจำชาติ

พระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน

การเผยแผ่ของพระพุทธเจ้าในสมัยพุทธกาลมีหลายวิธีด้วยกัน โดยพระพุทธองค์ทรงเลือกใช้ตามความเหมาะสม ตามสถานการณ์ ตามเหตุปัจจัย ตามกำลังสติปัญญา ตามความพร้อมของผู้ฟัง แต่ที่พบบ่อยพระพุทธองค์ทรงใช้วิธีดังต่อไปนี้ คือ

1. **แบบสนทนา** พระพุทธองค์จะทรงเป็นฝ่ายถามนำคู่สนทนาให้เข้าสู่ความเข้าใจหลักธรรม และเกิดความเลื่อมใสศรัทธาในที่สุด

2. แบบบรรยาย จะทรงใช้ในที่ประชุมใหญ่ในการแสดงธรรมะประจำวัน ซึ่งมีประชาชนหรือพระสงฆ์เป็นจำนวนมาก

3. แบบตอบปัญหา เป็นวิธีการที่ทรงใช้เมื่อมีผู้มาถามปัญหาความสงสัยข้องใจต่าง ๆ ในการตอบปัญหาพระองค์ทรงสอนให้พิจารณาคุณลักษณะของปัญหา และใช้วิธีตอบที่เหมาะสม 4 ประการ คือ (1) เอกังสพยากรณ์ปัญหา คือ ปัญหาที่ตอบแสดงยืนยันโดยตรงข้างเดียว (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500) (2) ปฏิปุจฉาพยากรณ์ คือ ปัญหาที่ควรย้อนถามก่อนแล้วจึงตรัสสอน (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500) (3) วิทักขพยากรณ์ปัญหา คือ ปัญหาที่ควรจะแยกแยะประเด็นให้ชัดเจน (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) (4) ฐปณียปัญหา คือ ปัญหาที่ทรงไม่ตอบ เพราะเห็นว่า เป็นปัญหาที่ไม่มีประโยชน์ หรือยังไม่ถึงเวลาจะรู้ (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) (5) แบบวางกฎข้อบังคับ โดยใช้วิธีการกำหนดหลักเกณฑ์ กฎและระเบียบข้อบังคับให้พระสงฆ์สาวกถือปฏิบัติด้วยความเห็นชอบพร้อมกัน ดังคำว่า สงฆสมุจ्จะตย เพื่อความรับว่าดีแห่งสงฆ์ (พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2500)

ปัจจุบันสังคมไทยเป็นสังคมที่มีความสลับซับซ้อน ประชาชนมีปัญหามากขึ้น มุ่งเน้นความรู้จากต่างประเทศ จากข่าวสารการสื่อสารที่ไร้พรมแดน ทำให้วัตถุเจริญแต่จิตใจกลับเสื่อมลง สังคมเกิดปัญหามากยิ่งขึ้น เช่น ด้านจิตใจ ด้านคุณธรรม ความรู้ดังกล่าวไม่สามารถที่จะเข้ามาแก้ไขปัญหาได้อย่างแท้จริง จึงจำเป็นต้องอาศัยพระสงฆ์ที่มีความรู้ความสามารถเป็นผู้นำทางปัญญา ผ่านสื่อที่มีรูปแบบต่าง ๆ กัน ที่จะทำให้เกิดความสนใจและเข้าถึงได้ง่าย รัฐและคณะสงฆ์เห็นว่าเป็นบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ ในการช่วยเหลือสังคมอย่างใกล้ชิด (พระมหาประสิทธิ์ รวมพิมาย, 2538)

หน้าที่ในการเผยแผ่หลักธรรมของวัดหรือพระสงฆ์ ส่วนมากเป็นการจัดการเทศนาอบรมสั่งสอนประชาชนให้เกิดศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา แล้วตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติเพื่อเป็นพลเมืองดีของประเทศชาติ ซึ่งเป็นหน้าที่ของเจ้าอาวาส เจ้าคณะตำบล เจ้าคณะอำเภอ และเจ้าคณะจังหวัด จะต้องทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนา (พระมหาประสิทธิ์ รวมพิมาย, 2538) ดังนี้

1. อบรมพระภิกษุสามเณร ให้เป็นสมณะสัญญา และอบรมเรื่องจรรยา มารยาท ตลอดจนถึงการปฏิบัติอันเกี่ยวกับพิธีหรือแบบอย่างต่าง ๆ
2. อบรมการทวักตรสวดมนต์ให้เป็นไปโดยมีระเบียบเรียบร้อย
3. หาอุบายวิธีให้ได้อินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอนหรือคำแนะนำที่เป็นประโยชน์
4. แนะนำสั่งสอนธรรมประชาชนให้เข้าใจศาสนพิธี และการปฏิบัติ
5. เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรม และได้ยินได้ฟังเรื่องเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา โดยถูกต้อง
6. หาอุบายวิธีสกัดกั้นสัทธิธรรมปฏิรูปมิให้เกิดขึ้น หรือบำบัดที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไปโดยที่ชอบ ขวนขวายเพื่อให้ศิษย์วัดมีความรู้ในเรื่องพระศาสนา และอบรมในทางศีลธรรม มีการไหว้พระสวดมนต์ เป็นต้น
7. ขวนขวายจัดตั้งห้องสมุด เพื่อประโยชน์แก่การศึกษาธรรมบาลี เพื่อประโยชน์แก่ประชาชน หรือ ขวนขวายจัดหาหนังสือเกี่ยวกับความรู้ทั่วไปบ้าง ที่เกี่ยวกับการไหว้พระสวดมนต์บ้าง ที่เกี่ยวกับศีลธรรมบ้าง ที่เกี่ยวกับประวัติพระบ้าง เพื่อให้ผู้รักาศิลปธรรมตามวัดต่าง ๆ ได้ท่อง ได้อ่าน ได้ฟังตามสมควรแก่สถานที่และโอกาส
8. ขวนขวายจัดหาอุปกรณ์การเรียนภาษาไทยบางประเภทสำหรับชั้นประถมขึ้นไว้เพื่อให้เด็กที่ขาดทุนได้ใช้ยืมเรียน บทบาทหน้าที่หรือบทบาทที่วัดต่างๆ เจ้าคณะตำบล คณะสงฆ์อำเภอ และคณะสงฆ์จังหวัด เกี่ยวกับการเผยแผ่ ไว้ดังนี้

1. หาอุบายวิธีให้ได้ยินได้ฟังโอวาท คำสั่งสอนหรือข้อแนะนำที่เป็นประโยชน์
2. แนะนำ สั่งสอน อบรม ประชาชนให้เข้าใจในศาสนพิธีและการปฏิบัติ
3. เทศนาสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในศีลธรรมและให้ได้ยินได้ฟังเกี่ยวกับ พระศาสนาโดยถูกต้อง (สมเด็จพระมหาธีรราชเจ้า (หลวงปู่ศุข), 2540)

ดังนั้น วิธีที่ภิกษุสงฆ์ใช้ในการเผยแผ่ธรรมะในปัจจุบันมีหลายวิธี เช่น การเทศนา ปาฐกถาธรรม อภิปรายธรรม สนทนาธรรม การสอนวิปัสสนากรรมฐานและการใช้สื่อประกอบ การสอนธรรมะจะเลือกใช้วิธีใด ขึ้นอยู่กับลักษณะของผู้รับ การเทศนาสั่งสอนประชาชน เป็นการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ที่พระสงฆ์และคณะสงฆ์ ถือว่าเป็นกิจการที่สำคัญที่สุด การเผยแผ่พระพุทธศาสนาเป็นการทำให้พระพุทธศาสนาขยายวงกว้างออกไป โดยการนำเอาหลักธรรมคำสอนไปทำให้แพร่หลายให้ประชาชนได้นำไปเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตอย่างมีความสุข และหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาเป็นความจริงตามธรรมชาติ อีกอย่างหนึ่ง พุทธศาสนิกชนทุกคนมีหน้าที่ เผยแผ่พระพุทธศาสนาให้กว้างไกลออกไปเพื่อประโยชน์สุขของชาวโลก ความเป็นมาของพระพุทธศาสนาและความมั่นคงของชาติไทย ผู้ที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาได้ดีต้องเป็นผู้รู้ศาสนา และปฏิบัติตามคำสอนของศาสนาได้โดยสมบูรณ์

คุณสมบัติของนักเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระพุทธศาสนานั้นเกิดขึ้นหลังจากที่พระพุทธองค์ทรงตรัสรู้แล้ว พระองค์ทรงเริ่มทำการเผยแผ่พระศาสนาโดยการแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายจนเกิดมีพระอรหันต์สาวกขึ้นในโลก หลังจากนั้น พระองค์ทรงเริ่มส่งภิกษุเหล่านั้นไปเผยแผ่ศาสนา ซึ่งมีจุดประสงค์คือให้ภิกษุทั้งหลายแยกย้ายกันไป เพื่อประโยชน์สุขเพื่ออนุเคราะห์แก่เทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย เทวทูตไปชี้แจงให้ชนทั้งหลายเข้าใจในหลักธรรมทั้งหัวข้อธรรมและความหมายของธรรมะอย่างชัดเจน ดังความปรากฏในพระวินัยปิฎกว่า “ครั้งหนึ่ง พระผู้มีพระภาครับสั่งแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย เราพ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวงทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ แม้พวกเธอก็พ้นแล้วจากบ่วงทั้งปวง ทั้งที่เป็นของทิพย์ ทั้งที่เป็นของมนุษย์ พวกเธอจงเที่ยวจาริก เพื่อประโยชน์ และความสุข แก่ชนหมู่มาเพื่ออนุเคราะห์โลก เพื่อประโยชน์เกื้อกูล และความสุข แก่เทวดาและมนุษย์ พวกเธออย่าได้ไปรวมทางเดียวกันสองรูป จงแสดงธรรมในเบื้องต้น งามในท่ามกลาง งามในที่สุด จงประกาศพรหมจรรย์พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะครบบริบูรณ์ สัตว์ทั้งหลายจำพวกที่มีธุลีคือกิเลสในจักขณน้อยมีอยู่ เพราะไม่ได้ฟังธรรม ย่อมเสื่อม ผู้รู้ทั่วถึงธรรม จักมี ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย แม้เราก็จักไปยังตำบลอุรุเวลาเสนานิคม เพื่อแสดงธรรม”(พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

ครูผู้สอนหรือนักเผยแผ่ที่ดีต้องสร้างบุคลิกภาพที่น่าเคารพเลื่อมใสแก่ผู้ที่พบเห็นหรือผู้ฟัง จะเห็นได้ว่า พระพุทธเจ้าทรงมีพระลักษณะทั้งทางด้านความสง่างามแห่งพระวรกายทั้งดงามมีพระสุรเสียงที่ไพเราะ จิตใจควรแก่ศรัทธาปสาทะทุกประการ ทรงมีพระมหาบุริสลักษณะ 32 ประการ และอนุพยัญชนะ 80 ประการ พระฉวีวรรณผุดผ่องดังทอง นาคู นาคูเลื่อมใส ส่วนพระสุรเสียงก็ไพเราะ สุภาพสละสลวย แจ่มใส ชัดเจน นุ่มนวล ชวนฟัง กลมกล่อม ไม่พรวด ซึ่ง กังวานดุจเสียงพรหม สำเนียงไพเราะดุจนกการเวก

พระพุทธศาสนา ถือว่าผู้เผยแผ่กับผู้ฟัง หรือผู้สอนกับผู้เรียนนั้นมีความสัมพันธ์กันในฐานะ กัลยาณมิตร นักเผยแผ่พุทธธรรมที่ดีจึงมีลักษณะคุณสมบัติซึ่งเป็นองค์ของกัลยาณมิตร ดังนี้

1. ปิโย เป็นที่รักเป็นที่พอใจ คือ เข้าถึงจิตใจ สร้างความรู้สึกสนิทสนมเป็นกันเองชวนให้ผู้ฟังอยากสนใจที่จะซักถาม
2. ครุ เป็นที่เคารพ คือ มีความประพฤติเหมาะสมแก่ฐานะ ชวนให้เกิดความอบอุ่นใจ เป็นที่พึ่งได้อย่างปลอดภัย

3. ภาพนิโย เป็นที่ยกย่อง คือ มีความรู้จริง ทรงภูมิปัญญาแท้จริงและเป็นผู้ฝึกฝนปรับปรุงตนเองอยู่เสมอ เป็นที่ยกย่องน่าเอาอย่าง ทำให้ผู้ฟังเกิดศรัทธาได้

4. วัตตะ เป็นนักพูด โดยอาจจะเลือกใช้วิธีการเผยแผ่ในรูปแบบต่าง ๆ เพื่ออธิบายให้ผู้ฟังเข้าใจ

5. วัจจะณักกะโม เป็นผู้อดทนต่อถ้อยคำ คือ พร้อมที่จะรับฟังคำโต้เถียง คำล่วงเกินคำด่าทอเตือนวิพากษ์วิจารณ์ต่าง ๆ อดทนได้ไม่เบื่อหน่าย ไม่เสียอารมณ์ แม้บางครั้งอาจถูกต่อต้านจากลัทธิภายนอกมาขัดขวางต้องงานเผยแผ่

6. คัมภีร์ญจะ กะถัง กัตตะตา เป็นผู้พูดถ้อยคำลึกซึ้งได้ ให้ผู้ฟังเข้าใจได้ง่าย นักเผยแผ่ที่ดีจะต้องมีความรู้ในศาสตร์หลาย ๆ อย่าง และต้องฉลาดในการเลือกใช้วิธีเผยแผ่แบบต่าง ๆ เพื่อให้เหมาะสมกับผู้ฟังเพื่อให้เกิดศรัทธาและยอมรับปฏิบัติตาม

7. โน จัณฐาเน นิโยชะเย ไม่ชักนำในอฐานะ ไม่ชักนำผู้ฟังให้เดินผิดทางไปนอกพุทธดำรัส แต่ต้องรู้จักชักจูงแนะนำในทางที่ถูกที่ควร (พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539)

คุณสมบัติของนักเผยแผ่ที่ดี ต้องมีคุณสมบัติดังนี้ 1) มีความกรุณาเป็นพื้นฐานของจิต 2) ไม่ถือตัวหยิ่งยโส 3) มีความอดทน ใจเย็น 4) มีความยุติธรรมไม่เห็นแก่หน้า 5) มีความรอบคอบ 6) มีความประพจน์นำเคารพบูชา 7) รู้จักภูมิสติปัญญาของผู้ฟัง (แสง จันทร์งาม, 2526)

ภาษาที่ใช้ในการเผยแผ่พระพุทธศาสนา

การเผยแผ่พระศาสนานั้น จำเป็นต้องใช้ภาษาที่เหมาะสม เพราะถ้าใช้ภาษาไม่สละสลวย ไม่สุภาพ คำต่ำคำแสลง คำฟุ่มเฟือย ย่อมทำให้เนื้อหาสาระของธรรมะมีคุณค่าลดลง ทำให้ผู้ฟังมีความสนใจลดน้อยลงด้วย นักเผยแผ่ที่ดี จะต้องฝึกทักษะในการพูดให้ถูกต้องตามอักขระวิธี ใช้หลักภาษาไทยให้ถูกต้อง ชัดเจน ต้องคิดอยู่เสมอว่า “เราจะสอนคนระดับไหนต้องใช้ภาษาให้ถูกต้อง และข้อสำคัญอีกอย่างหนึ่ง ในฐานะเราเป็นคนไทย ต้องระมัดระวังให้มากในการออกเสียง แม้เราจะเป็นคนต่างจังหวัดเสียงมันอาจเพี้ยนๆ ไปบ้าง ก็ต้องฝึกกัน แม้ตัวกลั้วตัวอะไรก็ต้องออกเสียงให้ชัด ต้องมาปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวิธีการใหม่ เพราะถ้าพูดไม่ชัดคนฟังเขาก็ไม่ยอมฟัง” (ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ, 2544)

1) การฝึกทักษะในการพูดและการใช้ถ้อยคำ (Verbal) (สำนักเสริมศึกษาและบริการสังคม มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, (เอกสารอัดสำเนา)

1. จะต้องใช้หลักภาษาไทยให้ถูกต้อง
2. ถ้อยคำนั้นจะต้องชัดเจน ได้ความหมาย ทำให้การสื่อสารชัดเจน ซึ่งอาจมีปัญหาในเรื่องการใช้คำควบกล้ำ หรือการใช้อักษร “ร” “ล”

3. หากจำเป็นต้องใช้คำราชาศัพท์ จะต้องใช้ให้ถูกต้อง
4. คำย่อจะต้องใช้ให้ถูกต้อง หากไม่แน่ใจควรใช้คำเต็มกำกับเพื่อผู้ฟังเข้าใจ
5. ใช้คำหรือประโยคที่กินความกว้าง อาจยกหรืออ้างคำพูดของนักพูดหรือนักปราชญ์
6. ควรหลีกเลี่ยงคำฟุ่มเฟือย เช่น แบบว่า เอ้อ อ้า
7. หลีกเลี่ยงการใช้ศัพท์ทางวิชาการ เพราะผู้ฟังมิใช่มีความรู้ความชำนาญ เฉพาะด้านหมดทุกคน เว้นแต่เป็นเรื่องการบรรยายความรู้ในเรื่องเฉพาะด้าน

8. ไม่ใช้คำต่างประเทศโดยไม่จำเป็น
9. ใช้คำให้เหมาะสมกับบุคคล เนื่องจากภาษาไทยมีความลึกซึ้งในเรื่องนี้ จึงจะต้องสรรหาคำพูดที่เหมาะสมกับประเภทของผู้ฟัง เช่นคำว่า คุณ ท่าน เธอ “การใช้ถ้อยคำที่ดีนั้น ต้องเว้นคำต่ำ คำตลาด คำหยาบ คำภาษาถิ่น” (พรพรรณ ธารานุมาศ, 2544)

2) ข้อบกพร่องในการใช้ภาษา (เกรียงศักดิ์ พลอยแสง, 2542)

1. ใช้ภาษาไม่เหมาะสมกับสถานะของบุคคล ไม่ถูกกาลเทศะ
2. ใช้ภาษาแสลงหรือภาษาตลาด
3. ใช้ภาษาต่างประเทศปนภาษาไทย และใช้เป็นภาษาแสลง
4. ใช้คำสุภาพไม่เป็น ใช้คำสาบานติดปาก และใช้ภาษาหยาบคาย
5. ยกคำอ้างอิง คำพังเพย ภาษิต ไม่ถูกต้อง
6. ใช้ถ้อยคำกะทัดรัดไม่ได้ อธิบายไม่ได้ความ ทำให้ผู้ฟังเข้าใจไม่ได้
7. ไม่มีวิธีพูดที่แปลกใหม่ ไม่รู้วิธีพูด หรือเล่าเรื่องให้สนุก

การสอนให้ผู้ฟังสนุกและเข้าใจง่าย ก็ต้องใช้ภาษาที่คนธรรมดาฟังได้ ต้องมี การเล่าเรื่องสนุก ๆ หรือมี คำพูดที่ขบขัน ข้อธรรมที่นำมาสอนก็ต้องเป็นข้อธรรมง่าย ๆ จึงจะเข้ากับลักษณะภาษาเช่นนั้น แต่ถ้าผู้เผยแผ่ ธรรมะต้องการสอนธรรมะอย่างละเอียด มีการวิเคราะห์เชิงวิชาการ ภาษาก็จะกลายเป็นภาษาวิชาการ เพราะ ความประสงค์ของผู้สอนที่จะทำให้ธรรมะเป็นเรื่องวิชาการเป็นตัวกำหนดภาษา

การสื่อสารเพื่อเผยแผ่ธรรมะจะประสบความสำเร็จหรือล้มเหลวนั้น ภาษาย่อมมีส่วนสำคัญเป็นอย่าง ยิ่ง พระธรรมกถึกที่จะต้องฝึกทักษะในการอ่านการพูดภาษาให้คล่องไม่ติดขัด ขยันในการค้นคว้าหาข้อมูล นำมาประกอบในการเทศน์ ติดตามข้อมูลข่าวสารอยู่ตลอดเวลา การใช้ภาษาในการแสดงพระธรรมเทศนาทาง สถานีวิหุกระจ่ายเสียงนั้น ต้องคำนึงถึงหลักการใช้ภาษา 2 ประการ คือ

1. ใช้ภาษามาตรฐาน คือ ใช้ภาษาให้ถูกต้องมีความหมายชัดเจน เหมาะสม กับบุคคลและสถานที่ เช่น การใช้ราชาศัพท์เป็นต้น ระมัดระวังการออกเสียงคำควบกล้ำหรือการใช้อักษร “ร ล” ต้องออกเสียงให้ชัดเจน ใช้ภาษาให้ตรงกับความหมายของธรรมะ

2. หลีกเลี่ยงการใช้ภาษาต่ำกว่ามาตรฐาน คือ ภาษาที่นิยมใช้ชั่วระยะเวลา หนึ่ง มักมีความหมาย ในทางหยาบคาย ไม่สุภาพ เป็นคำสองแง่สองง่าม คำแสลง หรือคำตลาด แม้แต่ภาษาต่างประเทศก็ใช้เมื่อมี ความจำเป็น

ธรรมเหล่านี้ ฟังรู้ว่าเป็นธรรม เป็นวินัย เป็นสัตตสุตสน์ และควรยึดหลักการประยุกต์ตามแนวพุทธ ศาสตร์และธรรมศาสตร์ควบคู่กันไป กล่าว คือ ใช้หลักพุทธศาสนานำความรู้ในศาสตร์สาขาต่าง ๆ และนำ ความรู้ในศาสตร์สาขาต่าง ๆ มาประยุกต์ใช้กับหลักธรรม หรือนำหลักธรรมไปประยุกต์เข้ากับความรู้ในศาสตร์ เหล่านั้น ฉะนั้น หลักการประยุกต์ใช้เพื่อการเผยแผ่ จึงมุ่งเน้นการเรียนรู้ให้สามารถจัดการกับตนเองได้ เพื่อปู พื้นฐานไปสู่การเป็นผู้มีใจเปิดกว้าง เรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกันกับผู้อื่น อย่างมีความสุขสงบท่ามกลางความแตกต่าง ทางความคิดของผู้คนในสังคมปัจจุบัน ด้วยหลักการ ดังต่อไปนี้

1) เรียนรู้ความต้องการของตนเอง เข้าใจตนเอง พร้อมทั้งจะปรับปรุงแก้ไขข้อบกพร่องของตนเอง หมั่น ฝึกอบรมตน และมีทัศนคติที่ดี เข้าใจกฎของการอยู่ร่วมกันที่ว่า “เรารักสุขเกลียดชังทุกข์ฉันใด คนอื่นสัตว์อื่นก็ รักสุขเกลียดชังทุกข์ฉันนั้น”

2) รู้จักปรับตัวให้เข้ากับผู้อื่น มีมนุษยสัมพันธ์ที่ดี เสียสละ แบ่งปัน พยายามเข้าใจความคิดของผู้อื่น และยอมให้ผู้อื่นมีส่วนเข้าใจความคิดของตนเองด้วย

3) เข้าไปมีส่วนร่วมเป็นสมาชิกของกลุ่ม ไม่ควรอยู่โดดเดี่ยว กล้าเผชิญกับปัญหา เพราะการคบหา สมาคมกับผู้อื่นจะเป็นพื้นฐานที่ดีของการอยู่ร่วมกันในสังคม

4) เรียนรู้การทำงานร่วมกับผู้อื่น รู้จักให้เกียรติ เป็นมิตรที่ดี มีความจริงใจ และถือเป็นโอกาสดีที่จะได้ แลกเปลี่ยนความรู้และประสบการณ์ต่าง ๆ ร่วมกัน

5) รู้จักการวิเคราะห์วิจัย การสำรวจแนวคิดหรือประชามติ เพื่อประโยชน์ในการจัดการบริหารชุมชนหรือกลุ่มชน ซึ่งจะส่งผลต่อความเชื่อถือศรัทธา และการร่วมแรงร่วมใจกัน

6) มีความสามารถในการบริหารจัดการโครงการ หรือกำหนดกิจกรรมต่าง ๆ โดยต้องมีการวางแผนไว้ล่วงหน้าอย่างเป็นระบบ และเป็นขั้นตอน พร้อมทั้งต้องพยายามให้ประชาชนกลุ่มเป้าหมายเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานด้วยทุกครั้ง

7) มีบทบาทสำคัญในการให้คำแนะนำปรึกษาด้านการสื่อสารมวลชนและการประชาสัมพันธ์ต่อฝ่ายบริหารองค์กร เพื่อประโยชน์ในการดำเนินงานให้เกิดความสัมพันธ์กับชุมชน และประชาชนกลุ่มเป้าหมาย

พระสงฆ์กับการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในสังคมปัจจุบัน เป็นการปรับให้เหมาะสมกับสภาวะสมัยใหม่ ใช้เทคโนโลยีและแนวคิดสมัยใหม่มาช่วยเสริมสร้างการเผยแผ่พระพุทธศาสนา ให้กับคนในยุคปัจจุบันได้อย่างมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น การเผยแผ่ในสังคมปัจจุบัน ที่ได้ผลดี คือ

1. สื่อสารผ่านสื่อดิจิทัล การใช้เทคโนโลยีดิจิทัล เช่น เว็บไซต์ทางศาสนา แอปพลิเคชันมือถือ หรือสื่อสังคมออนไลน์ เป็นเครื่องมือที่มีประสิทธิภาพในการเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนาให้สามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้นสำหรับคนในทุกช่วงวัยและทุกสภาวะสังคม

2. การใช้สื่อสิ่งพิมพ์และสื่อสารสาธารณะ การจัดทำหนังสือพิมพ์เพื่อเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนา หรือการใช้สื่อสารสาธารณะ เช่น การถ่ายทอดสดผ่านทางวิทยุหรือโทรทัศน์ เพื่อส่งเสริมความเข้าใจและความต่อความสำเร็จในการปฏิบัติตามสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า

3. การสร้างชุมชนออนไลน์ การใช้เว็บไซต์ แพลตฟอร์มสังคมออนไลน์ หรือกระแสวิดีโอเพื่อสร้างชุมชนของผู้ศรัทธาทางศาสนาและผู้สนใจในการปฏิบัติธรรมในรูปแบบของพระสงฆ์และชีวิตรูปแบบที่มีสุขภาพที่ดีมีความรู้สีกอยู่กัน

4. การใช้งานสื่อสารมวลชน การใช้สื่อสารมวลชน เช่น วิทยุ โทรทัศน์ หรือโฆษณาในสื่อต่างๆ เพื่อเผยแผ่คำสอนของพระพุทธศาสนาและสร้างความตื่นตัวให้กับประชาชน

5. การใช้เทคโนโลยีการศึกษา การใช้แพลตฟอร์มการศึกษาออนไลน์ เพื่อการศึกษาและการเรียนรู้เกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ซึ่งสามารถทำได้ตลอดเวลาและที่ทุกที่

การเผยแผ่พระพุทธศาสนาในรูปแบบของพระสงฆ์แบบวิถีชีวิตใหม่ มีการใช้เทคโนโลยีและการสื่อสารในสมัยปัจจุบันอย่างเชี่ยวชาญ เพื่อให้สามารถเข้าถึงได้ง่ายขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อคนในสังคมในปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วในด้านเทคโนโลยีและวัฒนธรรมการสื่อสาร

สรุป

การเผยแผ่พระพุทธศาสนา คือการทำให้พระพุทธศาสนาแพร่หลาย โดยการแสดงธรรมแก่ชาวบ้าน เป็นต้น รูปแบบการเผยแผ่พระพุทธศาสนา เช่น การแสดงธรรม การสนทนา การถาม-ตอบปัญหาธรรม เป็นต้น แต่ในปัจจุบันมีรูปแบบเพิ่มเติมอีก เช่น การแสดงธรรมผ่านสื่อออนไลน์ เช่น Live เป็นต้น คุณสมบัติของนักเผยแผ่ต้องมีความเป็นกัลยาณมิตร คือ ประพฤติตนเป็นคนน่ารัก น่าเคารพ น่ายกย่อง กล่าวกล่าวตักเตือนผู้อื่น อดทนต่อการตำหนิของคนอื่นได้ สอนเรื่องลึกซึ้งได้ และไม่สอนหรือชักนำในเรื่องเสียหาย คุณสมบัติด้านภาษา เช่น ใช้คำพูดสุภาพ พูดชัดถ้อยชัดคำ ใช้โวหารณ์ได้ถูกต้อง รวมทั้งมีเทคนิคการพูดที่ทำให้คนสนใจ เช่น การใช้ระดับเสียงให้เหมาะสมกับเรื่อง การพูดคำสุภาพติดประกอบ เป็นต้น คุณสมบัตินักเผยแผ่สมัยใหม่ต้องเก่งเรื่องเทคโนโลยีและสารสนเทศ ใช้สิ่งเหล่านี้ให้เป็นประโยชน์ต่อการเผยแผ่ จึงจะเหมาะสมกับสังคมปัจจุบัน

เอกสารอ้างอิง

- กรมการศาสนา.(2542). คู่มือการบริหารและการจัดการวัดฉบับย่อ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- เกรียงศักดิ์ พลอยแสง. (2542). ภาษากับการสื่อสาร. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ธีรวัธ บำเพ็ญบุญบารมี.(2550). โครงการวิจัยธรรมการเผยแผ่พระพุทธศาสนา. พิมพ์ครั้งที่ 1 กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิเบญจนิภาย.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2500). พระไตรปิฎกภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาเตปิฎก. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระเทพโสภณ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต). (2546). พระธรรมทูตสายต่างประเทศ รุ่นที่ 9. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระราชธรรมนิเทศ (ระแบบ ฐิตญาโณ). (2540). พุทธวิธีเผยแผ่พระพุทธศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มхамกุฎราชวิทยาลัย.
- พระครูสุทธกิจโกศล (สมภาพ สุวโจ). (2548). รูปแบบการเผยแผ่ของพระสงฆ์ในการในจังหวัดนนทบุรี. รายงานการวิจัย. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาประสิทธิ์ รวมพิมาย. (2538). บทบาทพระธรรมทูตภายในประเทศ : ศึกษาจากกรอบความคิดโครงการพระธรรมทูต สำนักงานพระธรรมทูตสายที่ 2 เฉพาะกรณีศูนย์งานพระธรรมทูตจังหวัดลพบุรี. วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต. คณะสังคมสงเคราะห์ศาสตร์: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- พรพรรณ ธารานุมาศ. (2544). สำนวนการเขียน. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์บรรณกิจ 1991 จำกัด.
- วสิน อินทสระ. (2536). การเผยแผ่ศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์กิตติวรรณการพิมพ์.
- ศาสตราจารย์พิเศษจำนงค์ ทองประเสริฐ.(2544). ภาษาไทยกับการเทศน์. กรุงเทพมหานคร: หจก. เอมี เทรตดิ้ง.
- สมเด็จพระมหาธีรราชมงคลาจารย์ (ช่วง วรบุญโญ). (2540). การเผยแผ่พระพุทธศาสนา. คู่มือพระสงฆ์ในการว่าด้วยเรื่องการคณะสงฆ์และการศาสนา. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา.
- แสง จันทรงาม. (2526). วิธีสอนของพระพุทธเจ้า. กรุงเทพมหานคร: กมลการพิมพ์.